

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано парадигмальний підхід у підготовці викладачів вищої школи як із загальнонаукового погляду, так і з погляду педагогічної освіти. Розглянуто концептуальну основу підготовки викладачів вищої школи у площині гуманістичної, гуманітарної, антропологічної та культурологічної парадигм. З'ясовано необхідність зміни сучасної освітньої парадигми в контексті процесів євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: парадигма, педагогічна парадигма, вища освіта, викладач вищої школи, гуманізація вищої освіти, особистість.

В статье проанализировано парадигмальный подход в подготовке преподавателей высшей школы как с общенаучной точки зрения, так и с точки зрения педагогической науки. Рассмотрено концептуальную основу подготовки преподавателей высшей школы в плоскости гуманистической, гуманитарной, антропологической и культурологической парадигм. Обосновано необходимость изменения современной образовательной парадигмы в контексте процессов евроинтеграции и глобализации.

Ключевые слова: парадигма, педагогическая парадигма, высшее образование, преподаватель высшей школы, гуманизация высшего образование, личность.

Paradigmatic approach in the training of higher schools lecturers from the scientific view and pedagogical education has been analyzed. The conceptual basis of the training of higher school lecturers from the humanistic, liberal education, anthropological and cultural paradigm has been considered. The necessity of current educational paradigm change in the context of the European integration and globalization processes has been substantiated.

Key works: paradigm, pedagogical paradigm, higher education, higher school lecturer, the humanization of higher education, personality.

Питання вдосконалення вищої освіти України належать до тих педагогічних проблем, які не тільки не втратили своєї актуальності, а завдяки діалектиці суспільного розвитку є нагальними з погляду подальшої модернізації вищої школи та її переходу на новий щабель розвитку. Так, зокрема, останнє спонукає до перегляду та вдосконалення такої важливої компоненти освітньої системи, як викладацький корпус та його підготовка.

Аналіз теоретичних аспектів підготовки викладачів вищої школи передусім доцільно розпочати з характеристики концептуальних основ та освітньої парадигми, яка є методологічним підґрунтям досліджуваної проблеми. Це доречно з огляду на те, що зросло значення освіти як фактора суспільного розвитку (як генерато-

ра й провідника знань та інформації); змінилися вимоги до змісту, методів та форм навчального процесу (компетентнісний підхід); посилюються процеси інтернаціоналізації освіти (необхідність уніфікації освіти, взаємо визнання дипломів); змінилися організаційні форми освітньої діяльності (концепція, централізація, диверсифікація, паралельна освіта); і, нарешті, глобалізувався ринок освітніх послуг (зростання чисельності іноземних студентів, становлення транскордонної освіти).

На етапі входження України до європейського і світового освітнього простору створення уніфікованого наукового понятійного апарату професійної підготовки викладачів вищої школи та парадигмальної основи може стати підґрунтям проведення наукових дослі-

джень ученими багатьох країн світу. Особливо це стало актуальним в умовах Болонської угоди для усунення мовних бар'єрів, перешкод до інтеграції знань, професійного діалогу в умовах єдиного освітнього простору.

Окрім того, варто наголосити на врахуванні тенденцій диференціації та інтеграції наукових досліджень у педагогіці, психології, соціології, філософії, демографії, інформаційних технологій тощо. Формування наукового підґрунтя професійної підготовки викладачів вищої школи неможливе без урахування основних тенденцій розвитку у згаданих галузях знань, оскільки відкриття сучасної науки формується саме на перетині суміжних галузей знань.

У цих умовах виникає нагальна проблема перегляду та необхідності пошуку нової методологічної основи підготовки викладачів вищої школи.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз сучасної освітньої парадигми підготовки викладачів вищої школи в контексті сучасних проблем реформування вищої освіти України.

Аналіз педагогічних джерел засвідчує, що в теорії і практиці сучасної освіти існують різні типи парадигм, зокрема, кожній базовій моделі освітнього процесу відповідає певна, лише їй притаманна педагогічна парадигма. Вченими-педагогами розглянуто таку класифікацію освітніх парадигм: авторитарно-імперативна та гуманна (Ш.О.Амонашвілі); когнітивну та особистісну (Є.О. Ямбург); педагогічну парадигму традиції, науково-технократичну та гуманітарну (І.А. Колеснікова); авторитарну, маніпуляційну та педагогічну парадигми (Г.Б. Корнетов); ліберально-раціоналістичну, культуроцентричну та глобально-історичну (Н.С. Розов); консервативно-просвітницьку, ліберально-раціоналістичну та гуманістично-феноменологічну (Х.Г. Тхагансоєв); консервативну, культурознавчу та культуротворчу (А.П. Валицька); функціоналістичну, гуманістичну та езотеричну (Б.У. Родіонов і А. Татур); природознавчу, технократичну, езотеричну, гуманістичну і поліфонічну (О.Г. Прікот).

Вперше поняття «парадигма» розглянув відомий американський науковець Т. Кун ще у 70-тих роках минулого століття. Він трактував парадигму як систему уявлень, що склалися і є визнаною, а також впродовж певного часу

дає науковій спільноті модель постановки проблем та їх вирішення [1]. На думку дослідника, поняття «парадигма» тісно пов'язана з періодами розвитку науки, у межах яких вона виконує проєктивно-програмувальну і селективно-заборонну функції. Зміна парадигми зумовлюється зміною світогляду й цінностей наукового співтовариства.

«Толковий словарь русского языка» С.Т. Ожегова розглядає поняття «парадигма» як зразок, тип, модель [2]. Відповідно до філософського словника, воно означає сукупність теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, яке втілюється в науковій практиці на цьому етапі [3].

К.В. Платонов розглядає парадигму як систему основних наукових досягнень (теорій, методів) за зразком яких організовується дослідницька практика вчених у певній галузі знань (дисципліні) в певний історичний період [4].

Сутність педагогічної парадигми більшістю дослідників висвітлюється як основа, ідея, підхід до проєктування освітніх систем, базова модель або стратегія освіти. Зрозуміло, що це поняття зберігає усі суттєві ознаки більш загального поняття, такого як «наукова парадигма», але має і відповідні відмінності.

Зауважимо, що педагогіка порівняно з багатьма іншими науками має свої, притаманні лише їй особливості, природа яких ґрунтується на нечіткості педагогічних понять, практичній відсутності прийнятних механізмів виміру розвитку особистості у процесі навчання. Фактично жодна педагогічна дефініція не має такого визначення, у якому б відбивалися усі притаманні означуваному об'єкту чи процесу риси. Причина цього криється у складності, постійній видозміні педагогічних явищ, об'єктів, процесів. Останнє стосується розуміння та тлумачення педагогічної (освітньої) парадигми. В педагогічних працях поняття парадигми співвідноситься не лише з наукою і науковою діяльністю, але й з освітою. Останнє надало нового змісту уявленням про парадигму, на відміну від класичних.

Отже, в методологічному аспекті педагогічна парадигма, з одного боку, – «це концептуальна схема, методологічний конструкт, який інтегрує провідні наукові теорії, моделі вирі-

шення проблем [5], проте, з іншого боку, визначає «сутнісні особливості схем теоретичної та практичної педагогічної діяльності, які взаємодіють в освіті незалежно від ступеня та форм їх рефлексії»[6].

Залежно від потреб суспільства, держави, особистості, педагогіка змінює освітню парадигму, в якій пропонуються інноваційні підходи щодо місії освіти, моделювання освітньої системи, змісту та організації навчання та взаємодії основних суб'єктів освіти.

Модернізація системи вищої освіти України та її приєднання до Болонського процесу актуалізують наукові дослідження зміни освітньої парадигми та визначення філософського змісту формування нової світоглядної моделі.

Останнє вимагає оволодіння особливими навичками і від викладацького корпусу вищої школи, оскільки науково-педагогічний працівник виконує функції і педагога, і науковця, і вихователя. Додамо до цього сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні і безпосередньо торкаються вищої школи. Тому необхідно переосмислити роль науково-педагогічного працівника вищої школи в контексті європейського вибору України, з'ясувати сучасні вимоги до педагогічного потенціалу викладача, його педагогічної культури та компетентності.

Задля досягнення вказаних цілей нам необхідна методологія, зорієнтована по поліпарадигмальне бачення наукової проблеми, що засвідчує нелінійний характер дослідження. Останнє надасть науковим розробкам гнучкості, відкритості та динамізму. У нашій роботі ми розглянемо концептуальну основу підготовки викладачів вищої школи у площині гуманістичної, гуманітарної, антропологічної та культурологічної парадигм.

Розглядаючи таке розмаїття освітніх парадигм В.В. Краєвський справедливо зазначає, що термін «парадигма», як дань моді, прийшов на зміну терміну «педагогіка» у контексті: гуманна педагогіка, педагогіка середовища, педагогіка розвитку тощо [7]. Так, лейтмотивом гуманістичної парадигми освіти є цінність людського існування, свобода і суверенність прав кожної людини (особистості) та її гідність.

Зокрема, одним із принципів реалізації Державної Національної програми «Освіта (Укра-

їна ХХІ ст.)» є гуманізація освіти, що реалізується у найповнішому розкритті здібностей людини та задоволенні її різноманітних освітніх потреб [8].

Як зазначає І.Д. Бех, «... ідеї гуманістичної педагогіки охопили все наше суспільство..., однак нині загальна ейфорія, пов'язана з цією проблематикою, змінилися глибоким її осмисленням, розумінням складності сутнісної трансформації сучасного освітнього процесу»[9].

У цьому контексті Г.О. Балл робить висновок, що наразі традиційну освіту не можна кваліфікувати як гуманну, оскільки в ній домінує рецептивно-репродуктивний метод, спрямований не на психологічний розвиток тих, хто навчається, а лише на засвоєння ними у відповідності до навчальної програми суми знань, умінь і навичок. Гуманізація в освіті, як зазначає науковець, передбачає «врахування індивідуальних особливостей кожного учня, зокрема, його прагнень та інтересів, рівня та якості визначеності його здібностей, типу темпераменту і рис характеру» [10]. Це означає, що гуманізація освіти є «центральною складовою нового педагогічного мислення, яке передбачає перегляд, переоцінку усіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції» [11].

Підготовка викладачів вищої школи також ґрунтується на основних ідеях гуманістичної парадигми, таких як: цілісності як єдності світу і людини, гуманізації педагогічної освіти, саморозвитку, загальнокультурного розвитку.

У цьому контексті варто переосмислити мету підготовки викладачів вищої школи. Як переконливо стверджує Л.О. Хомич, «важливо не тільки вдосконалювати сферу професійних знань, умінь і навичок, а й насамперед цілеспрямовано формувати всі лінії становлення особистості педагога: його цінності естетичні орієнтації, спонукальну (мотиваційно-потрібнісну сферу) і виконавську регуляцію (професійні знання, уміння і навички)» [12].

Цю думку підтверджує Р.О. Позінкевич, акцентуючи увагу на потребі «вироблення якісно нової гуманістичної навчально-виховної парадигми, центрованої на формуванні індивідуальної самотворчої особистості. Її історичні риси – висока духовність, здатність приймати

самостійні відповідальні рішення й діяти творчо, потреба постійного підвищення професійного, загальнокультурного рівнів, громадянська, ідейно-національна позиція» [13].

Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технологій в усьому світі – все це обумовлює необхідність формування творчої особистості майбутнього фахівця, розвиток його творчих здібностей, підготовки до продуктивної праці тощо. Між тим, за даними соціального дослідження, сьогодні в Україні більшість ділових контактів зосереджено у площині особистісних стосунків. Спостерігається низька самостійність людей, велике бажання запобігти ризику і невизначеності, максимально захистити себе у прийнятті рішень [14].

Згідно із соціально-психологічними дослідженнями, проведеними В.А. Козаковим, серед студентів вищих навчальних закладів України (980 осіб), виявлено конформних (покірних, залежних) особистостей – 65%, консервативних – 75%, гіпотичних (які недооцінюють свої можливості та принижують свою компетентність, знань і здібностей) – 70%, самостійних – всього 15-25%. А завтра ці студенти поповнять ряди професіоналів з економіки, освіти, охорони здоров'я, культури України.

Отже, щоб забезпечити майбутнє, слід забезпечити випереджальний навчально-виховний процес, який власне і підтримує гуманістична парадигма освіти, адже на відміну від традиційної педагогіки, вона ґрунтується на принципово іншій ціннісній основі і поряд з цим «... апелює до індивідуалізації навчання, до радості учіння, до процесу творчості» [15].

Гуманітарна парадигма в центрі навчального процесу ставить не учня, що засвоює готові знання, а людину, яка пізнає світ. Гуманітаризація освіти є найважливішою формою життя людини, її активного ставлення до навколишнього світу, і водночас, суперечить технократичному підходу в освіті, коли в центрі уваги зосереджено передавання людині «точного» наукового знання, необхідного для вдосконалення практики. Так, зокрема, Державною Національною програмою «Освіта (Україна XXI ст.)» визначено, що освіта покликана формувати цілісну картину

світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення.

Гуманітарна парадигма спонукає і до перегляду змісту навчання, реалізацію системи заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти й у такий спосіб на формування особистісної зрілості тих, кого навчають. Зазначимо, що гуманітарна складова наразі є необхідним компонентом сучасних навчальних моделей, оскільки закладає основу розвитку загальноосвітніх компетенцій студентів.

Антропологічна парадигма ґрунтується на аналізі еволюції взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному аспекті. Концептуальною її основою є антропологізм, який детермінує аналіз біосоціальних і духовних чинників становлення особистості на основі системної реалізації принципів природо відповідності та соціокультурно-відповідності. Як загальнонауковий спосіб дослідження людини, яка повчається, антропологізм об'єднав зусилля гуманітаріїв, природознавців і педагогів у вивченні діалектичної єдності наукових знань про людину у праці її навчання.

Зміна освітньої парадигми на «антропоцентричну», як зазначає В.Г. Кремень, зміщення акцентів у освіті в бік гуманізації, саморозвитку особистості, ідеалу свободи й моральної відповідальності особистості перед соціумом за умови збереження традиційних функцій освіти-передачі і поширення знань – усе це вимагає суттєвих змін у підходах до навчання, у стосунках між учасниками навчально-виховного процесу, переходу всієї системи освіти на інший рівень складності [16].

Аналізуючи сучасні тенденції в освіті, ми можемо говорити про зміщення її орієнтирів в суб'єктну площину, коли на перший план навчання і виховання поступово виходить Людина-учень, студент, педагог-як суб'єкти освітнього процесу. Тому саме педагогіка, а звідси і викладач, спираючись на антропологізм, має формувати гуманні відносини в освітньому середовищі, визначати засоби формування світогляду й емоційних якостей особистостей, які навчаються.

На думку В.Ільїна, неможливо побудувати нову постіндустріальну цивілізацію, під-

грунтам якої є high-tech, без утворення high-hume. Для XXI століття потрібні «самодостатні фахівці, яків мають повну свободу реалізації своєї освіченої особистості, яка є кардинальною умовою для роботи з успіхом» [17].

Варто звернути увагу на сучасні наукові тенденції злиття філософської та педагогічної антропології. У роботах цього напрямку гуманоцентрична переорієнтація навчально-виховного процесу розглядається в межах філософських узагальнень щодо природи людини та її основних екзистенціальних проблем. Останнє стає своєрідним містком між педагогічною практикою та загально філософською теорією.

Якщо проаналізувати зміни, які відбулися у гуманітарних науках за останні роки XX ст. та на початку XXI ст., то, як висловлюється німецький учений К. Гансен, ми спостерігаємо «тиху зміну парадигм» на користь культурологічної парадигми [18].

Культурологічна парадигма за своєю суттю – наукова теорія взаємозв'язку освіти і культури, культури і моралі особистості і в кінцевому варіанті зводиться до філософської концепції духовної діяльності людини.

Найбільший науковий інтерес сьогодні становить тріада «культури-суспільство-особистість», яка наразі є соціально-філософською культурологічною проблемою, що охоплює усі аспекти ролі особистості в культурі того чи іншого конкретного суспільства. Ми б розвинули цей логічний ланцюг, ввівши до нього поняття «освіта» а саме: «культура-освіта-суспільство-особистість», оскільки саме освіта найбільше пов'язана з розвитком суспільних сил людини, формування її особистих якостей, опануванням нею культурних цінностей.

Впровадження культурологічної парадигми у вищій школі, як зауважує Л.О Хомич, забезпечується оволодінням основами правової, політичної, естетичної, професійної культури, баченням перспектив розвитку різних галузей, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх в свою майбутню професійно-творчу діяльність, де головним виступає доцільність, справедливість, гармонія, краса, досконалість [19]. Лише єдність глибоких фун-

даментальних і систематизованих спеціальних знань слугує науковою основою культурологічної парадигми освіти на початку третього тисячоліття.

Зауважимо, що в останніх дослідженнях науку, зокрема і педагогічну, все частіше трактують як комунікативний феномен, тип дискурсу, діалогу який визначається певними правилами. Втім, останнє ніяк не відкидає парадигмальну основу науки. Без загальноновживаних аксіоматичних чи підтверджених досвідом тверджень, які стосуються певної сфери людської діяльності, у тому числі сфери освіти, наукові дослідження неможливі. Варто зауважити, що останнє є лише основою, "змістовим ядром" відповідної парадигми, яка з часом конкретизується, наповнюється фактами та спостереженнями, причому деякі з них суперечать «змістованому ядру» і тому спонукають до наукової дискусії.

Як зазначає І.А.Зязюн, будь-яка освітня парадигма в історії проходить декілька етапів: становлення, завершення і, нарешті, статичності, коли вона стає млявою і заважає розвитку. Тим часом в глибинах старої парадигми народжуються нові ідеї, принципи, відбувається переосмислення основних понять і зв'язків [20].

На практиці, як правило, виживає та парадигма, що має більший потенціал для майбутніх досліджень.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, парадигма завжди передуює науковій теорії, якщо дане явище в процесі еволюції суперечить парадигмі, то воно завжди передбачає переосмислення усталених принципів, а отже, і оновлення самої парадигми. Звідси, пошук нової парадигми, зокрема і у вищій школі, цілковито об'єктивне явище, зумовлене діалектичним розумінням трансформаційних процесів при переході до постіндустріального, інформаційного суспільства. Як зауважив Анджей Гофрон: «Світ і Європа, яка постає завдяки створенню нових цінностей і технологій, нових геополітичних умов, нового стилю життя і способів взаємозв'язків, потребують нових ідей, класифікації і концепцій, нової освітньої програми» [21].

Цю думку підтверджує В.Т. Кремень, констатує: «Освіта має вибудувати й ствердити імперативи, які структурують реальність, перетворюють світ із «хаосу» в «космос»; внести у свідомість людині життєствердні світоглядні орієнтири» [22].

Задля досягнення цієї мети необхідне нове бачення процесу підготовки викладача вищої школи: ступеня сформованості його педагогічних умінь і навичок, педагогічної техніки, культури спілкування, педагогічної етики.

Усі наведені вище парадигми, в єдності становлять теоретичне підґрунтя для формування викладача вищої школи не тільки як професіонала, а й всебічно розвиненої особистості.

Література

1. Кун Т. Структура наукових революцій/ Т. Кун.; пер. з англ. О. Васильєва. – К.: Port-Royal, 2001. – 226с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка/ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 10 изд. – е. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
3. Философский словарь / Под ред. и. Т.Фралова. – 5-е изд. – М. Полит изд., 1987. – 590 с.
4. Платонов К.В. Краткий словарь системы психологический понятий учб. Пособие / К.В. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп.. – М.: Высш. Шк., 1984. – с. 89
5. Огієнко О.І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах: монографія / О.І. Огієнко / за ред. Н.Г. Ничкало. – Суми: Еллада, 2008. – 444 с.
6. Корпетов Г.Б. общая педагогика: учеб. пособие / Г.Б. Корпетов. – М.: Изд-во УРАО, 2003. – 192 с.
7. Краєвський В.В. Парад парадигм. Освіта. (Україна – ХХІ століття). – К.: Рад. шк., 1994. – 61 с.
8. Державна Національна програма «Освіта (Україна ХХІ ст.)». – К.: Рад.шк., 1994. – 61 с.
9. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2009. - №2. – с. 27-33.
10. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти / Г.О. Балл // Освіта і управління. – 1999. – Г.3., №3. – с. 21-34.
11. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
12. Хомич Лідія. Парадигмальний підхід як концептуальна основа вищої педагогічної освіти / Л. Хомич// Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: зб. наук. пр. – К. – Харків, 2009. – с. 172-178.
13. Позинкевич Р.О. До актуалізації науково-методичних досліджень / Р.О. Позинкевич // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2009. - №21. – с. 110-115.
14. Сисоева С.О., Батечко Н.Г. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоева, Н.Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет ім. Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.
15. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». – К.: Рад. шк., 1994. – 61 с.
16. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору // В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 520 с.
17. Ильин В. Образование в ХХІ веке / В.Ильин // Высшее образование в России. – 2004. - №1. – с. 167-169.
18. Hansen K.P. Einleitung / Hansen K.P. // Kulturbegriff und Methode; der Stille Paradigmenwe.
19. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. – Черкаси: Вид-во від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
20. Гофрот Анджей. Різні погляди на Європу і проектування освітніх концепцій / Анджей Гофрон // Вища освіта України. – 2005. - №1. – с. 37-43.
21. Кремень В.Г. Трансформації особистості в суперечностях епохи / В.Г. Кремень // Вища освіта України. – 2010. - №3. – с. 15-17.